

17. századi boltozat- és falfestmények székelyföldi kúriákban

Két évtizede már annak, hogy Benkőné Nagy Margit *Várak kastélyok, udvarházak, ahogy a régiék látták* című kötetében félszáz 1624-1757 közötti időszakból ránkmaradt erdélyi inventáriumot közreadhatott a bukaresi Kriterion Könyvkiadó jóvoltából. Bevezető tanulmányában felsóhajt a szerző: *“Falképekről, ‘írott falakról’ is olvashatunk e kötetben közétett leltárakban, sajnos az egykori díszes falakból ma már semmi sincs. Gyulafehérváron, Ebesfalván, Aranyosmedgyesen, Szentbenedeken már elenyésztek a híres freskók, reméljük, hogy a torjaitak a meszelés alatt még megvannak”*.

Az inventáriumok olvastán valóban elkeserítő a fejedelemskori Erdély világi építészete tárgyultájának - néhány, közgyűjteményekbe idejekorán bemenekített emlékének kivételével - bekövetkezett mondhatni teljes pusztulása. Ez alól sajnos az ingatlanokhoz a létrehozási eljárásból fakadóan fizikailag kötődő emlékek sem kivételek. Pusztulásuk voltaképpen már létrejöttüknek évszázadában megkezdődött, az 1658-61 közötti tatártörök büntető-hadjáratok kapcsán is. Akkoriban nem csupán a fejedelmi székváros szenvedett, de pl. a Hunyad vidéki eldugott Zeykfalva Barcsay-kastélyának *“sokféle festményével világszép épülete”* is leégett¹.

A háborús vandál pusztítások, valamint a nyomokban járó sanyarú gazdasági állapotból adódóan az azonnali helyreállítás lehetetlen volta, a társadalmi mozgalmak bosszútól fűtött eszelen fosztogatásai; különösen a keleti végeken ható, félévszázadonként megisméltődő katasztrófális

földrengések nyomán beomló boltozatoktól kidőlt falak, sőt az izlésváltozás során felkarolt “nájmódi”, egyaránt hozzájárultak mindehhez.

A múlt század derekán a Székelyföldet bejáró Orbán Balázs - bár e szűk témakörben a teljességre való törekvést dőreség volna számonkérni tőle - már több, nem egyszer az emlékek sorsára történő utalást is tartalmazó szövegrészletet hagyott ránk, máig páratlan főművében. A szentdemeteri reneszánsz-pártázatos Gyulaffi kastély képét bemutatva közli: *“északi oldalát hosszú, belül folyósó, kívül kis ablakos épület tölti be, mely egy rideg kolostor küllemét viseli, falait fresco-festmények boríták, melyeket a magukat ide befészelt Bezirk hivatalnokok édes semmit tevésök perczekben csupa unalom üzéséből levakargattak”*². Gyergyószékről szólva, a szárhegyi Lázár-kastélyról említi: *“pártázattal ékes fal emelkedik... úgy a fal mint a bástyák monochromilag előállított (egy színbe festett) alfresco képekkel voltak díszítve”*³. E főleg ornamentális, külső falfestményeket századunkban a képzművész-etnográfus Vámszer Géza rajzmásolatban átmentette. Háromszéken még láthatta a zabolai Basa-kúriát, melyet *“mostani tulajdonosa az 1848-ban még lakályos és szép fresco festményekkel ékes lakot fedetlenül hagyván az ma már düledez, történeti beccsel bíró portáléjért egy pisztolyért eladván az helyéről elmozdítatva, ma a Mikes udvarban van”*⁴. A történeti becs az önéletíró-építész politikus Bethlen Miklósról vonatkozik, ki ebben a kúriában ismerte meg feleségét, Kun Ilonát.

Az elkövetkezőkben a századunkban megtalált 17. századi, elsősorban háromszéki boltozat- és falfestményeket mutatjuk be. Csak megemlíthetjük a későbbieket. Oltszemen az 1827-ben erdélyi empire modorban emelt Mikó-kastély több termében megvisselt állapotban maradtak meg falképek. Más kor, más lélek alkotásai⁵. Zágóban a nagyjából ugyanakkor épült Czirják-kúria oldal-szobáját díszítette, kezében bárdot tartó páncélos vitéz ábrázoló falfestmény. Az épület árvaházként, utóbb orvosi rendelőként való használatát túlélte, de a falusi pékség beköltöztetésével járó átalakítások során végleg megsemmisült⁶. Aldobolyban a lebontás végső fázisában került napvilágra, eredeti vakolaton, apróvirágos-füzéres rokokó falfest-

mény, az ún. jegyzői lak egyik szobájának falán. Megsemmisült.

1930-ban Vámszer Géza, lényegében az utolsó pillanatban találta meg, bontotta ki és másolta át a csikrákosi Cserei-kúria külső falán mutatkozó falfestményeket, mivel néhány évre rá az épületet átalakító tulajdonos megsemmisítette azokat. Vámszer elemző tanulmánya utóbb (1960) szakfolyóiratban, majd kötetben is megjelent⁷.

A már Orbán Balázs által is leírt Cserei-kúria első rátekintésre nem különbözik egy helyi, faoszlopos hosszanti tornáccal bővített népi lakóháztól. Csupán közelebről derül ki, hogy oszlopai antropomorf díszítésűek; az épület anyaga kő, és fogrovátkás-címperajzsos ajtó- és ablak-szemöldökkövek tűnnek elő a falakon. Belső három helyiségét "cifrázott" (azaz profilozott-rozsettadíszes) gerendás mennyezet borítja, egyikén a latin nyelvű felirat 1672-ben jelöli meg a Cserei János építkezésének idejét. A negyedik helyiség, csaknem kötelezően, boltzott. Fűtésrendszere a ma csak elvéve megmaradt egykéményes, fűstház. E jellegzetes 17. századi kúria egyben a historikus Cserei Mihály szülőháza is.

A tornácoss hosszanti falon Vámszer Gézának hat részletben sikerült a rossz megtartású falfelületeken a külső falfestményeket feltárni és ábrázolni, mintegy 9 m² felületről. A sötét három árnyalatával és vörösesbarnával készült falfestmények részben nyílászkeretező ornamensek, részben vadászjeleneteket ábrázoló figurális kompozíciók. Az utóbbiakban üres tereket kitöltő növényi díszítmények megléte és egyéb részletek (a medvesebézs ábrázolása) alapján, Vámszer a 16-17. századi perzsa-vadászszönyegek hatását tartotta valószínűnek. A festmények elkészültének időszakát, elsősorban az ornamentika alapján, 1674-1712 közé helyezte.

1957-ben a sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár igazgatója, Dr. Árvay József írásos emlékek mentése közben figyelt fel Sepsizalánban, a ma már lakatlan Séra-kúria boltzott helyiségében, a lemálló vakolat alól felszálló virágmintás díszítésre, és nyomban értesített.

A hat helyiségre oszló kétmenetes udvarházban, melynek sem nyílásainál, sem középen előre ugró, utólag beüvegezett boltíves tornácán

semmilyen faragott, vagy vakolt tagozó elem nem volt látható, a délnyugatiás kitettségű 63 m-es nagytermet a csikrákosi kúriáéhoz hasonló mennyezet borította. A feliratos gerendán a Séra István által 1768-ban elvégzett javítását szövege volt olvasható. A vele szomszédos 7x3,5 m alapkiterjedésű hátsó szobát 3-3 félköríves fiókdongával tagolt dongaboltozat borította. Ennek középtengelye mentén erőteljes repedés mutatkozott, s a hiányos tető okozta évtizedes beázás fellazította ugyan a boltozatfestményt takaró, szerencsére a felület jelentősebb részének bevagdosása nélkül utólag felhordott vakolatréteget, azonban ugyanakkor jórésztben tönkretette az eredeti színeket, a kontúr-hangsúlyozó barna kivételével. Utólag kiderült, hogy a fiókdongák felületét is azonos elemekből komponált festés díszítette. Sőt, az oldal-szoba ablaktalan bolthomlokán, valamint az egyik fiók-donga alatti falon nyitott kazetták egyaránt igazolták a teremelső teljes felületének egységes felfogásban, kizárólagosan ornamentális rendszerben megvalósított díszítését. A falfelületeken a színek is épebben megmaradtak⁸.

A boltozat hossz tengelyének mentén hét körszakaszt képezve, végtelen inda halad, változó ritmusban festett nagyméretű levélgalléros akantuszvirágokkal (helyi néven csücsörkés tulipán). A körszakasz közepébe visszahajló indavégen 5-6 levelű, gazdag bogydísszel keretezett rózsákkal. A haránt hajló leveles indák háromszirmú tulipánsorban végződnek és térkitöltő kacsok tömörítik a középdíszítményt. Ennek széleit csipkészerű levelekkel összekapcsolt rozettasor peremezi, majd hármas kapcsolású tulipános sorozat tölti ki a dongaboltozat teljes fennmaradó felületét. Ugyanezek tűnnek fel, oldottabb elhelyezésben, a fiók-dongákon.

Eredetileg a teljes teremfelületen élénkpiros rózsák és tulipánok, kékeszöld levelek, akantuszvirág-gallérok pompáztak, míg az indákat, a térkitöltő kacsokat és a szegély apró rozettáit a körvonalakkal egyetemben, barnával festették. E színhatásra gondolva is igazat kell adnunk Herepei Jánosnak, miszerint: "a fejedelemskori Erdély a színekben és mintákban pompázó alkotásokat kedvelte"⁹.

Lévélbeli megkeresésemre, Dr. Balogh Jolán már 1961-ben¹⁰ megnyugtatót feltételezésemet illetően: "a freskók kétségtelenül 17. századiak, közel állnak a gelencei (1628) mennyezethez".

A zaláni boltozatfestmény azonban a régi pókai kazettás menyezettel (1666) is mutat rokonságot.¹² A peremező lével kapcsolásos rozettasor, már a 16. századi, nyárádszentlászlói sekrestyeajtón is feltűnik, de ismert 17. századi úri hímezések szegélydíszítményeként is¹³. Kompozicionálisan azonban még inkább emlékeztet a szentbenedeki Kornis-kastély 1944-ben elpusztult festett famenynezetére, ahol azonban a keskeny gerendaközök hullámosra változtatták a végtelen inda vonalvezetését¹⁴.

Sajnos, a falu patakára néző terasz peremére épült boltozatos terem az 1977. március 4.-i földrengés alkalmával bekövetkező lejtőmozgások áldozatává vált, és elpusztult ez az egyedülállóan értékes reneszánsz kincsünk is.

Egy évtizeddel korábban, 1968 őszén, a zabolai Mikes kastély két emeleti boltozatos termében, javítási munkálatok közben, ezúttal jól tapadó meszelés alól tűntek elő festett részletek a gyámkövek felett. Mivel akkoriban a feltárássra pénzügyi fedezet nem volt, ráadásul a kastélyban kiskortiak üdülője, illetve iskolája lévén, a feltárást követően a rongálás lehetőségével is számolnunk kellett, így a feltárást leállítottuk. A csupán kisméretű finomvonalú ornamentika-részlet és egy indán függeszkedő emberalak láttán, meggondolatlan asszociációnak tűnhet a rokonítás a sárospataki híres Sub Rosa terem boltozatán láthatókkal, az azonban bizonyos, hogy élesen elütnek mind a csíkrákosi, mind a zaláni, illetve a következők során ismertetendő altorjai falfestményektől.

A Kemény Zsigmond *Özvegy és leányában* Mikesvárként megjelenő kastély többszöri átépítésével kiforgatott eredeti formájából. Ám különösen az 1989 utáni elhanyagoltság következtében helyenként lemálló vakolat alól, az épületnyílások reneszánsz kökereteinek profilozott felülete tűnik elő. Az elkerülhetetlen majdani felújítást megelőző, kötelező falkutatás nyilván újdonásokkal szolgál majd.

Éz következett be 1994 augusztus 4.-én, amikor báró Apor Csaba agrármérnök felkérésére

kiszállt Altorjára az Olasz Gabriella és Benczédi Sándor műemléki mérnökök, Balázs István képzőművész-építész és sorok írója alkotta csoport. Második alkalommal már kiegészült Jánó Mihály és Jékely Zsombor művészettörténészekkel, valamint Medve Sándor marosvásárhelyi falképző-teráttorral.

Az eddigi adatok birtokában 17. századnak tartott altorjai Apor-kastélyt 1693-ban Apor István újabb értékes építészeti elemekkel gazdagította, majd a 19. század elején előreugró kötornácát bővítették jelentősen a klassziczizmus modorában. Az eredetileg 9 helyiségre oszló, egyszintes, kétmenetes épületet helyileg kastélyként, a magyarországi szakirodalomban kúriaként emlegetik¹⁵. Északkeleti oldalának két terme boltozott, hasonlóképpen délnyugati részén is két helyiség. Utóbbiak közül a sarokterem boltozatát gazdag stukkó borítja, ligatúrákba foglalva az átépítők nevét (Apor István, Farkas Zsuzsanna). Címerdíszes-fogrovatkás kőajtókereteken a névjegyek mellett az 1693-as évszám az átépítés időpontját is megadja. A korábbi építéstörténetre vonatkozó viszonylag kevés adat Orbán Balázs, illetve Apor Péter munkáiban lehető fel.

A művészettörténeti szakirodalom Bíró József, Entz Géza, Garas Klára, B. Nagy Margit révén tudatosan számon tartotta a remélhetőleg lappangó falfestmények létét¹⁶, az ismert építéstörténeti adatok birtokában Apor Istvánnak tulajdonítva azok létrejöttét.

A négy évtizeden át jogtalanul idegenek által használt, tökéletesen kiürített és állagában is a végsőkig leromlott kastély tulajdonosa a lehető legtöbb még rejtve létező művészeti érték felkutatására irányuló kérésével egyidőben a szakszerű, fokozatos helyreállításban való aktív részvételéről is biztosított.

A legendák ködébe vesző eredetű Apor-családból származó, iskolákat támogató Apor István, a prózában és versben jelentős életművet alkotó Apor Péter, az irodalomszervező és első fotóamatőr-agrárszakíró Apor Károly, a vértanúpüspök Apor Vilmos jelenkori rokonának ez a gesztusa is példmatató.

A délnyugati stukkós-boltozatos teremben már az első kisméretű kazetta megnyitása váratlan

eredményre vezetett. Nem csupán a festett falfelület bukkant elő, hanem kiderült, hogy a festés határozottan folytatódik a stukkódíszes gyámkó alatt. Ez a tény már egymagában valószínűsíti, hogy a falfestmények az 1693. évi átalakítás előtt készültek, tehát aligha tulajdoníthatók Apor Istvánnak. A terem délnyugati homlokfalán kékeszöld és piros színekben pompázó nagyméretű rózsza tűnt elő, a nyugati szélén pedig figurális részlet, melyen a magyaros szabású csizma vonalai világosan kivehetőek. Ugyanazon a falon, az ablakmélyedésben a mellékelt rajzon bemutatott szegélydísz-részlet került napvilágra. A csirkákosíra emlékeztető határozottsággal megrajzolt, ám részletdúsabb és színesebb a díszítmény. A szemes-pikkelyes részletek feltűnően emlékeztetnek egyes 17. századnak tartott csernátoni kelengyés ládák részlet-elemeire¹⁷, ötvösmunkák vésett motívumaira¹⁸.

E teremben három falon nyitott kazetták igazolták a falfestmények létét, a stukkós boltozat felületén azonban sehol nem bukkant elő festésnyom sem. Medve Sándor az 1920 óta ketté választott, de eredetileg egységes teret alkotó, egykori nagyterem három falán végzett próba eredményeként 3-5 cm vastag vakolat alatt talált rá a falfestményt hordozó vakolatrétegre. Tehát az eredetileg 85 m² alapterületű nagytermet, vagyis voltaképpen a leglakályosabb, délnyugati kitétségű traktust is díszítették. Kedvező esetben akár 60-80 m² összfelületű "festménnyel" is számolhatunk a közeli feltárás-restaurálás nyomán.

Az már építészetiileg is képtelenség, hogy a falfestmények 1693-ban készültek volna. Az akkor készült stukkóról viszont annyit meg kell jegyeznünk, hogy jelenleg számtalan méstréteg alól teljesen elformátlanodva szemlélhető csupán. Letakarítva majd eredeti szépségében jelenik meg. Ezek azonban elkészülésük idejétől kezdve nem érvényesülhettek volna az erőteljes színekben pompázó és határozott vonalvezetésű falfestmények mellett. Az éppen 1687 utáni Erdélyben terjedő "nájmódi" feltehetőleg idejekorán eltüntette a konkurens "festményeket".

Korai volna feleletet adni az altorjai falfestmények megrendelőjének személyére vonatkozóan. Csábító volna az író Apor Péter Lázár nevű nagybátyjára, vagy hasonlónevű

nagyapjára gondolni, hiszen a kor táncait feljegyző Kájoni János kódexében is szerepel Apor Lázár táncja (A fergeteges erejű dallamra alapozta százdunk közepén Farkas Ferenc a *Rákóczi hadnagya* című film kísérőzenéjét).

Elgondolkoztató az Apor Péter *Metamorphosis*-át a Téka sorozatban megjelentető irodalomtörténész, Kócziány László bevezetőjében felhorgadó kettős kérdés: "Mi indíthatta Apor Pétert erre a nosztalgikus emlékezésre? Valóban a gyermekkor mindent megszépítő távlata?"¹⁹

A pompásnak mutatkozó falfestmények 17. századi meglétének tudata igenlő válaszra ingerel. A gyermek szemével nézve paradicsomi szépségű termekben telhettek az 1676-ban született Péterke gyermekevei. Innen kicseppelve került tízévesen a kolozsvári jezsuiták iskolájába. Éppen 1693-ban hazalátogatott búcsúzni, hiszen várta a nagyszombati egyetem. Az utóbbi hazatérő, immár Apor Péter hiába kereste az egykori otthont az éppen István nagybátyjától rövidesen megörökölt kastélyban: a szürke árnyalataiban játszó túlfinomult formákra tekinthetett csupán. Feltételezhető hogy ez egyik indítéka lehetett a különben Habsburg-hű, de házasságában, társadalmi előhaladásában, sőt végtelékig tisztelt egyházának helyi papjaiban is csalódott, idősödő embernek, hogy "életének 60-dik esztendejében, alsótorjai udvarházánál", megírja prózában és versben "hazája felfordult állapotján szánakodó" opuszát.

Rövidítések

- Banner 1972. Banner Zoltán: Csillagfaragók, Kriterion, Bukarest (1972)
- Bíró 1943. Bíró József: Erdélyi kastélyok. Bp. (1943)
- Entz 1943. Entz Géza: Altorja műemlékei. Páztortúz (1943) 154-159.
- Garas 1953. Garas Klára: Magyarországi festészet a XVII. században. Akadémiai K. Bp. (1953).
- Hereepei 1957. Hereepei János: A bokályos ház. Kelemen-emlékkönyv. Tudományos K. Bukarest (1957) 326-333.
- Kelemen 1938. Kelemen Lajos: Református templomi mennyezet és kárfestmények. Klny. Az Erdélyi Magyar Református Naptár 1939. évből. Kvár. (1938)
- Kocsi-Csomor. Kocsi Márta-Csomor Lajos: Festett bútorok a Szekélyföldön. Nepművelési Propaganda Iroda. Bp. é. n.
- Kónya 1969. Kónya Ádám: A zaláni reneszánsz boltozat és falfestmény. Aluta 1 Sepsiszentgyörgy (1969) 309-313.

Kocziány 1978. Kocziány László: Apor Péter és műve. Előszó Apor Péter. Heteromorphosis Transylvanica c. művéhez. Téka-sorozat, Kriterion, Bukarest (1978)

B. Nagy 1970. Benkőné Nagy Margit: Reneszánsz és barokk Erdélyben. Kriterion, Bukarest (1970).

B. Nagy 1973. Benkőné Nagy Margit: Várak, kastélyok, udvarházak, ahogy a régiek látták. Kriterion, Bukarest (1973).

Orbán 1968. Orbán Balázs: A Székelyföld leírása I. Pest (1868)

Orbán 1869. II. Orbán Balázs: A Székelyföld leírása II. Pest (1869)

Orbán 1869. III. Orbán Balázs: A Székelyföld leírása III. Pest (1869)

Pálincás. Pálincás László: A renaissance Magyarországon. Bp. é.n.

K. Sebestyén 1957. Keöpeczi Sebestyén József: A gelencei mennyezet és karkafestmények. Kelemen-émlékkönyv. Tudományos K. Bukarest (1957) 542-554.

Vámszer 1960. Vámszer Géza: A csikrákosi Cserrei-kúria falképmaradványai. Művészettörténeti Értesítő. (1960) 1. sz.

Jegyzetek

1. Garas 1953. 130.
2. Orbán 1868. 157.
3. Orbán 1869. II. 113.
4. Orbán 1869. III. 140. A Mikesek a környékről még menthető építészeti emlékeket begyűjtöttek, majd ezek sorra a Székely Nemzeti Múzeumba kerültek. Az említett portálé ma a főépületben a toronyját díszíti. A Basa-kúria említett freskói kétségtelenül 17. századiak lehetnek. A tehető Basa család 1671-ben már kihalt, s a belsőség "érdemtelenség" kezére maradt.
5. Említve és felvételek közölve: Banner 1972.
6. Egyetlen 1958-ban készült felvétel, szerző birtokában.
7. Vámszer 1960. Utánközlése: Vámszer Géza: Életforma és anyagi műveltség. Kriterion K. Bukarest 1977. 231-239.
8. A fényképezés nem adott vissza minden részletet, ezért a boltozat felületére kifeszített fehér cernával 10x10 cm-es hálózatot kialakítva, fekvő testhelyzetben készítettem mérhető rajzmásolatot. Teljes rajza: Kónya 1969.
9. Herepei 1657. 333.
10. Dr. Balogh Jolán levele, szerző birtokában.
11. K. Sebestyén 1957. 547.
12. Kelemen 1938. 6.
13. Pálincás. 31. ábra.
14. Jóménőségű felvétel, Tombor Ilona: Régi festett asztalosmunkák. Bp. é.n. 8. képtábla.
15. Garas 1953. 115.
16. Bíró 1943. 94.; Entz 1943; Garas 1953. 115.; B. Nagy 1970. 102.; B. Nagy 1973. 40.
17. Kocsi-Csomor. 34. 233. és 291. ábrák
18. A beszercei református egyház úrasztali pohara (Lukinich: A Bethleni gróf Bethlen család története, Bp. é.n. 430. ábra)
19. Kocziány. 1978 Téka kötet. 8.

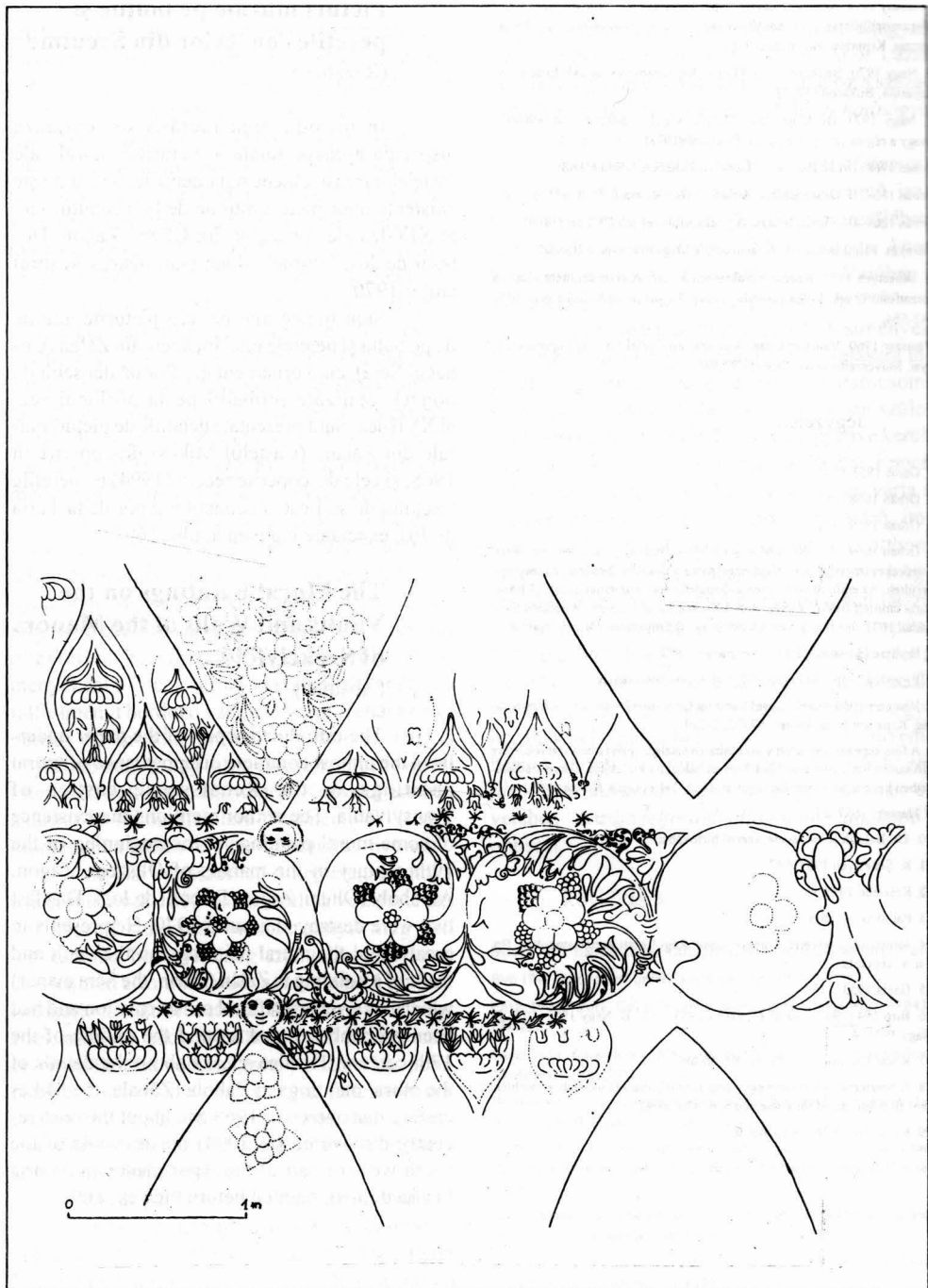
Picturi murale pe bolțile și perețile conacelor din Secuime (Rezumat)

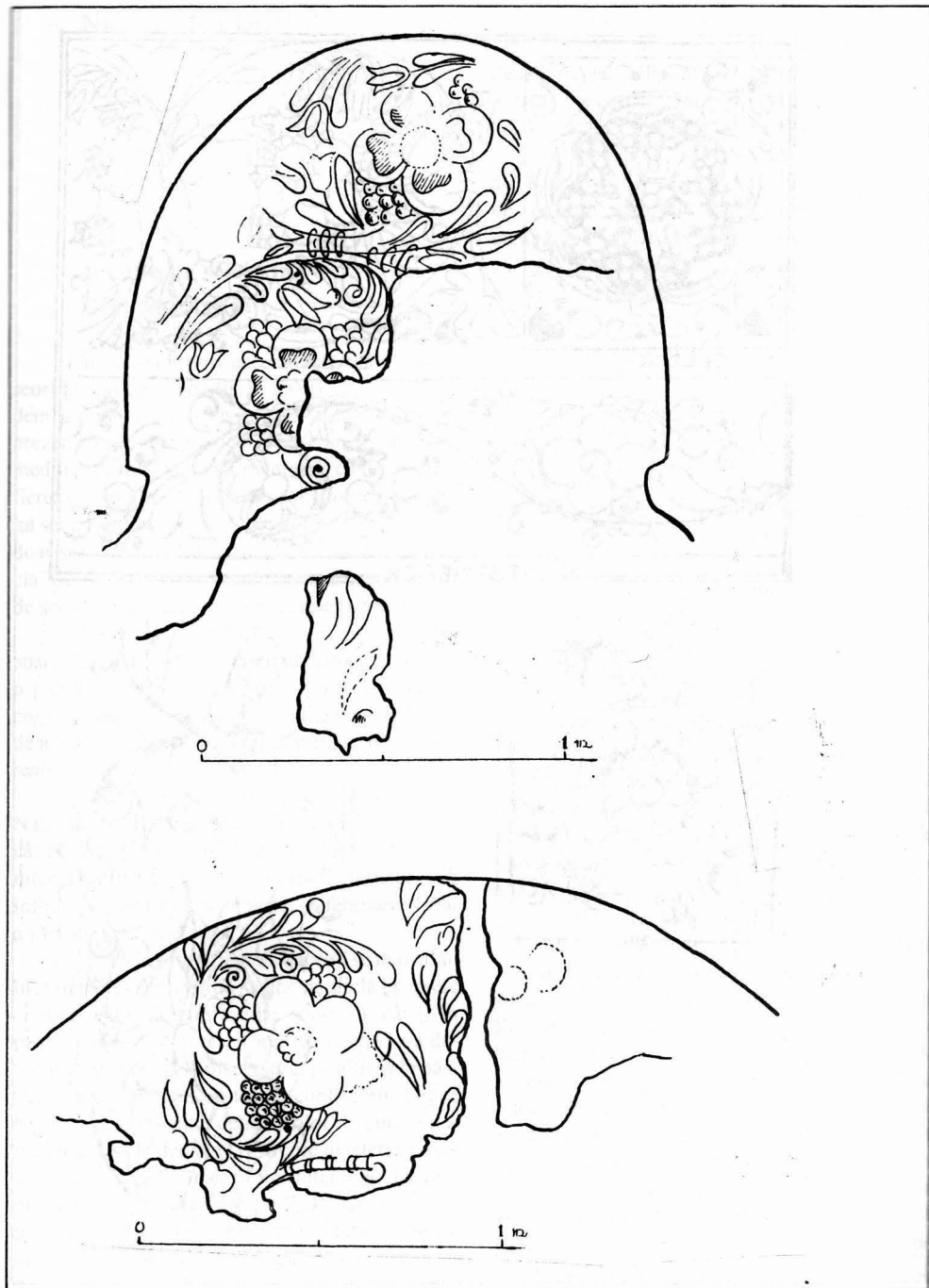
În introducerea lucrării se schițează dispariția aproape totală a picturilor murale ale castelelor transilvănene renașcentiste. Se amintește existența unor picturi murale de la începutul sec. al XIX-lea ale conacelor din Olteni, Zagon, Dobolii de Jos. Ultimele două s-au distrus în jurul anilor 1970.

Sunt tratate mai pe larg picturile murale de pe bolta și peretele unei încăperi din Zălan (Conacul Séra), cu o ornamentație florală deosebit de bogată, realizate probabil pe la mijlocul sec. al XVII-lea. Sunt prezentate detaliile de picturi murale din Zăbala (Castelul Mikes) descoperite în 1968, și cele descoperite recent (1994) pe perețile tractului de sud-est al conacului Apor de la Turia de Jos, executate înaintea anului 1693.

The Mural Paintings on the Vaults and Walls of the Manors of Székelyföld (Abstract)

The introductory part of the paper underlines the almost complete disappearance of mural paintings in the Renaissance castles of Transylvania. The author mentions the existence of some mural paintings at the beginning of the 19th century in the manors of Oltszem, Zagon, Aldoboly (Ólteni, Zagon, Dobolii de Jos). That last two were destroyed around 1970. He presents in great detail the mural paintings on the vault and walls of a building in Zălan (Zălan, the Séra manor) which has a very rich floral ornamentation and had been probably painted around the middle of the 17th century. He also speaks about the details of the mural paintings in Zăbala (Zăbala, the Mikes castle), discovered in 1968 and about the ones recently discovered (in 1994) on the walls of the south-western part of the Apor manor in Altorja (Turia de Jos), painted before the year 1693.

2. ábra Falfestmény-részletek a zaláni SÉRA-kúria boltíók-falán, valamint a terem keleti zárófalán (bolthomlokán).

